

**A birtokok fiscalis kezelésbe jutásának folyamata
Erdélyben I. Apafi Mihály korában**

Panzerkampfwagen

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. A fiscalis birtokok jogi helyzetére vonatkozó törvényi szabályozás	
2.1 Jogforrások	4
2.2 Konkrét törvények	4
3. A birtokok kincstári kezelésbe jutásának típusai	
3.1 Nota infidelitatis	10
3.2 Defectus seminis	13
3.3 Zálogbirtokok visszaváltása	14
3.4 Megszállás	15
3.5 Törvénytelenül birtokolt földek visszavétele	16
4. A folyamatban résztvevő személyek és kormányhatóságok	
4.1 A fejedelem, a tanács és a delegatio	19
4.2 Az országgyűlés.....	19
4.3 A kancellária.....	20
4.4 A kincstár tisztviselői.....	20
5. A fejedelmi politika fiscalis birtokokkal kapcsolatos tendenciái.....	21
6. Összegzés	23
Bibliográfia	25

1. Bevezetés

Dolgozatom I. Apafi Mihály kora erdélyi fiscalis politikájának egy szegmensét, a birtokok kincstárhoz való visszakerülésének folyamatát mutatja be. Bár az említett fiscalis politika egésze és a hozzá kapcsolódó joggyakorlat teljes köre, annak társadalmi jelentőségei és következményei – a birtokadományozás gyakorlata, a kincstári birtokokon élők helyzete, és egyéb fiscalis jövedelmek kezelése – szintén kevésbé ismert, a szakirodalom által elhanyagolt témák, itt most csak e részproblémának a vizsgálatára van lehetőség.

Célom, hogy a téma jogszabályi hátterének minél részletesebb feltárásával, a kincstári birtokállomány bővülési metódusainak példák segítségével való tipizálásával, illetve a folyamatban résztvevő kormányzati és tisztviselői szerepének bemutatásával megteremtsem a további részművek kutatásának lehetőségét. Ezen kívül dolgozatom végén szeretnék egy átfogó képet alkotni a fejedelmi birtokpolitika általános jellemzőiről is. Indokolt esetben a felhasznált szakirodalom állításainak pontosítására, árnyalására is vállalkoztam. Az adott fejezethez relevánsan kapcsolódó, de a törzsszövegbe formája miatt nem beilleszthető információkat (fiscalis birtokok listája, térkép, családfa) a dolgozathoz csatolt mellékletekben igyekeztem közölni.

A téma jog-, kormányzat- és gazdaságtörténeti jelentősége egyaránt kétségtelen. Mivel dolgozatom egy olyan jogi aktust elemez (a birtokok fiscushoz kerülését), amelyben kormányzati szervek vesznek részt, ezért a jog- és kormányzattörténeti kérdések egyaránt szóba kerülnek. Ennek ellenére, mivel a jogi aktus tárgya egy gazdasági egység (birtok), amely az állam egyik legfontosabb gazdasági alapja, a gazdaságtörténeti szempontokról sem szabad teljesen megfeledkezni. Tekintve, hogy az említett jogi aktus főurak birtokait érintette a leggyakrabban, sok helyen nem kerülhető meg a jogesemény politikatörténeti vonatkozásainak elemzése sem.

Munkám során a hiányos szakirodalom miatt elsősorban forráskiadványokra és korabeli elbeszélő forrásokra támaszkodtam. Így felhasználtam többek között az Erdélyi Országgyűlési Emlékeket, Teleki Mihály levelezését, Gyalu és Huszt urbáriumait, valamint Bethlen János és Cserei Mihály műveit. Levéltári forrásokra is támaszkodtam, főleg az Erdélyi Fiscalis Levéltár anyagára. A felhasznált szakirodalmak közül ki kell emelnem Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben és Erdély központi kormányzata 1540-1690* című műveit, Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány* című munkáját, illetve Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című családtörténeti összefoglalóját.

2. A fiscalis birtokok jogi helyzetére vonatkozó törvényi szabályozás

2.1 Jogforrások

A konkrét törvényi szabályozás bemutatása előtt fontos a jogforrások tisztázása. A 17. század második fele Erdélyben két nagy törvénykönyv, az *Approbatae Constitutiones*, és a *Compilatae Constitutiones* megszerkesztésének kora. Előbbi II. Rákóczi György parancsára szerkesztették egybe és adták ki 1653-ban, utóbbit pedig I. Apafi Mihály utasítása alapján 1669-ben. Harmadik fontos jogforrásként megemlítendő Werbőczy István szokásjogot összefoglaló Hármaskönyve, amely még mindig mértékadó munkának számított Erdélyben.¹ Mivel központi szerepet foglalt el benne a nemesi magánjog, azon belül is a birtokjog, ezért a jogélethez gyakorolt hatása e témában feltétlenül megemlítendő.²

Bár sem az *Approbatae Constitutiones*, sem a *Compilatae Constitutiones* nem jelenti ki határozottan, hogy azok a törvények, amiket kihagytak belőlük érvényüket veszítik³, mégis egyesbeszerkesztésük és egységes törvénykönyvként való megerősítésük arra enged következtetni, hogy csak a két említett törvénykönyv cikkelyeit tekintették érvényben lévő törvényeknek.⁴ Az 1669 után keletkezett törvényekre (*articuli novellares*) ez természetesen nem vonatkozik, hiszen ezek a két törvénykönyv születése után keletkeztek. A fiscalis birtokokra vonatkozó konkrét törvények ismertetésekor bemutatott cikkelyek mindegyike belekerült valamilyen formában e törvénykorpuszokba.

2.2 Konkrét törvények

A 17. század második felében, Erdélyben a fiscalis birtokokkal kapcsolatos törvényi szabályozás igen széleskörű volt. A tulajdonjogi helyzet tárgyalásán túl kiterjedt az ott élő jobbágyság helyzetére, illetve az uradalmi tisztek hatáskörére is. A különböző birtokok kincstárhoz kerülésének, illetve megtartásának vizsgálatához szükséges törvényekből a következő csoportosítás alakítható ki (azzal a fenntartással, hogy lehetséges az átfedés egy-egy törvény esetében): a fiscalis birtokok összeírásáról szóló törvények, az adományozást korlátozó törvények, és a birtokvisszavételekről alkotott törvények.

¹ Sunkó Attila: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. Jogtörténeti Szemle. (2014-2015) 4-1. sz. 83.

² Mezey Barna: A hármaskönyv büntetőjoga. In: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 293.

³ Werbőczy Hármaskönyvének 2. könyve 2/19. alapján azok a törvények, érvényben maradnak addig, amíg a törvényalkotó róluk másképpen nem rendelkezik, így akkor is, ha egy törvénykönyv összeállításakor csak mellőzi, de el nem törli őket.

⁴ Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I. Kolozsvár 1861. 12.

A fiscalis birtokok összeírását az 1649. január-márciusi gyulafehérvári országgyűlés VI. törvénycikke rendelte el. Bár ez a törvény nem az Apafi-korban keletkezett, mégis meg kell említeni, hiszen meghatározta a kincstári birtokok helyzetét a következő évtizedekben. A törvénycikk az összeírásra egy éves határidőt szabott, amikorra újabb országgyűlés hívandó össze, az elkészült összeírás értékelésére. A gyűlésig a kincstár köteles volt minden vármegyének kiküldeni az adott területen fiscalis tulajdonként számon tartott birtokok jegyzékét. A következő országgyűlés után pedig a minden kétséget kizáróan (sine controversia) fiscalis birtokoknak ítélt jószágok jegyzékét „az káptalanba”, azaz a gyulafehérvári hiteles helyre beadják, a vitatott, kétes jogállású (controversia) birtokok helyzetéről pedig tovább tárgyalnak. Ezen kívül a törvény kimondta, hogy mindazok a birtokok, amelyek hűtlenségi per (nota infidelitatis), magszakadás (defectus seminis) vagy szerződés (contractus) útján kerülnek a kincstárhoz, azokat a kincstár ne tartsa meg, hanem adományozza tovább, adja el vagy zálogosítsa el.⁵ A törvény jelentősége egyrészt abban állt, hogy elindította a fiscalis birtokok összeírásának folyamatát, másrészt szabályozta a visszaháramlott (nota és defectus) vagy más úton megszerzett (contractus) birtokok jogi helyzetét. Ezek ugyanis – mint írja – „fiscalisoknak ne tartassanak”. Ezzel a rendelkezéssel a kincstár birtokainak két jogi kategóriáját hozták létre: a *tényleges fiscalis birtokok* (amelyek összeírásra kerülnek, más néven pura fiscalitasok), illetve azok, amelyek csupán *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* (nota, defectus vagy contractus útján a kincstárhoz kerülnek, más néven a collatio), hiszen ezek új adomány (nova donatio) vagy elzálogosítás (inscriptio) tárgyát képezik majd.

Egy év elteltével az 1650. márciusi gyulafehérvári országgyűlés XXXI. törvénycikke rendelkezett ismét fiscalis birtokok összeírásáról.⁶ A törvény megerősítette az egy évvel ezelőtti szabályozást, bár maga az összeírás még nem történt meg. Új pontként kerül be viszont az, hogy a kétes tulajdonviszonyú (controversia) birtokok addig nem zálogosíthatók el, amíg a helyzetük nem tisztázódik (erre vonatkozóan határidőt szabtak). Ezen kívül – bár nem konkretizálva – szabályozta a *tényleges fiscalis birtokoknak* ítélt, de nem a fiscus kezén lévő jószágok visszavételének folyamatát: „azok rehabeálásában [visszavételében] az fiscus kövesse az régi articulusokban [törvénycikkekben] megírt processust [eljárást].”⁷ Ez az eljárás tehát csak a fentebb meghatározott *tényleges fiscalis birtokok* körére vonatkozott. Az

⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XI. Bp. 1886. 49–50.

⁶ Hivatkozik az 1649. jan-márc./VI. tc.-re, azonban hibásan annak VIII. törvénycikkét jelölve meg.

⁷ EOE XI. 80–82.

ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokokra (az 1649. jan-márc./VI. tc. szerint nota, defectus vagy contractus révén a kincstárhoz került birtokokra) ez nem vonatkozott.

A *tényleges fiscalis birtokok* lajstromának elkészítésére végül 1650 októberében Medgyesen került sor. A lajstrom bevezetőjében választ kapunk egy olyan kérdésre, amit sok törvénytörvény vizsgálatakor érdemes feltennünk. Vajon a törvény egy kialakult helyzetet, jogi állapotot rögzített, vagy ellenkezőleg, a törvény szövege az elérni kívánt állapotot tükrözi, amit valamiféle társadalmi igény támasztott? A következő szövegrészlet egyértelművé teszi, hogy ebben az esetben egy fellépő társadalmi igényre adott reakcióról van szó: „...midőn értenők hiveinknek panaszolkodásokat és bántódásokat, az *fiscalis jószágok*nak bizontalan száma és keresése miatt, hogy ezaránt is meghatározatván és bizonyos számban vétetvén az *fiscalis jószágok*, minden panaszok lecsendesítettének...”⁸ A lajstrom felsorolta a kincstári uradalmi központokat, és ezeken belül a hozzájuk tartozó kisebb területi egységeket. Jelezte, hogy az adott birtoktest minden kétséget kizáróan (*sine controversia*) *fiscalis*, az előző törvény óta *fiscus*nak ítélt, vagy még mindig nem tisztázott helyzetű (*controversia*, ez utóbbi csak néhány falut tett ki). Összességében ezek a birtoktestek képezik az általunk *tényleges fiscalis birtoknak* nevezett jószágok együttesét (a *controversia* jószágokat kivéve). Felsorolásuk mellékletben: [1. számú melléklet].⁹

Az 1651. február-márciusi gyulafehérvári országgyűlés XI. törvénycikke arról a módról rendelkezett, ahogy a *tényleges fiscalis birtoknak* ítélt jószágok korábbi birtokosai örökjogukat bizonyíthatják még az 1650. márc./XXXI. tc.-ben meghatározott határidő után is.¹⁰ Azzal, hogy a birtok feletti tulajdonjogot a birtokosnak kellett bizonyítania, és nem a birtokba bejutni akarónak (jelen esetben a kincstárnak), azt mutatja, hogy a korábbi, középkori eredetű magyar joggyakorlat megváltozott.¹¹

Az első ilyen tárgyú törvény, ami I. Apafi Mihály uralkodásának idején keletkezett az 1662. október-novemberi medgyesi országgyűlés XXIV. törvénycikke. E szerint mindazok, akik korábban különböző okokból nem tudták bizonyítani birtokjogukat, s jószáguk ezért felkerült a *tényleges fiscalis birtokok* listájára, most újra lehetőséget kapnak, hogy bizonyítsák tulajdonjogukat.¹²

A következő törvény, ami a *tényleges fiscalis birtokok* jegyzékére hivatkozik az 1665. szeptemberi radnóti országgyűlés VIII. törvénycikke. Bár a cikkely rövid szövege alapvetően

⁸ EOE XI. 105.

⁹ EOE XI. 105–112.

¹⁰ EOE XI. 125–126.

¹¹ Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2007.⁴ 102.

¹² Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XIII. Bp. 1888. 192.

csak azt a gyakorlatot erősítette meg, miszerint az említett jegyzékbe nem tartozó, tehát csak *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* továbbadományozandók, a szöveg mégis bír gyakorlati jelentőséggel: „ha még volnának többek is afélék [ti. az 1650 októberi lajstromban nem felsorolt, nota, defectus, vagy contractus révén a kincstárhoz került birtokok] a fiscus kezénél, eladattathatnak”.¹³ Ebből arra következtethetünk, hogy bár az 1649. febr.-márc./VI. tc. előírta az ilyen módokon kincstárhoz került birtokok továbbadományozását vagy elzálogosítását, ez mégsem történt meg minden esetben azonnal, hanem volt a folyamatnak egy hosszabb-rövidebb átfutási ideje (vagy esetleg a kincstár időhúzással akarta a birtokokat magának megtartani az elbirtoklás jogát kihasználva). Ez pedig azt is jelenti, hogy az újonnan használt terminológiai megosztás (*tényleges fiscalis birtokok* és *ideiglenesen kincstári kezelésben lévő birtokok*) használata nagyon is indokolt, hiszen a visszaháramlott jószágok nem kerültek azonnal új tulajdonoshoz, hanem egy ideig a kincstár kezelte őket, de a többi *fiscalis* jószágtól mégis külön jogi kategóriát alkottak.

Ezután még két törvény hozott intézkedéseket az említett lajstrommal kapcsolatban. Az 1667. január-februári marosvásárhelyi országgyűlés Borsai Nagy Tamás¹⁴ két faluját (Ulatháza és Nyírmező) vette ki a *tényleges fiscalis birtokok* sorából, amelyeket még II. Rákóczi György idején visszaítéltek neki, a végrehajtás azonban a lengyelországi hadjárat idején elveszett iratok miatt elmaradt.¹⁵ A korszak utolsó ilyen törvénye az 1685. február-márciusi fogarasi országgyűlés VIII. törvénycikke, amely Demeterpataka kiemelését tartalmazza a *tényleges fiscalis birtokok* sorából Borberek Alvinczi Péter¹⁶ ítélőmester javára – különösebb indoklás nélkül.¹⁷ Az erdélyi törvényhozás gyakorlatában az ilyen egyedi esetek, birtokadományozások és elkobzások törvénybe foglalásai egyáltalán nem voltak ritkák a korszakban.¹⁸

Az 1649. febr.-márc./VI. tc. kötelezővé tette az általa körülhatárolt jogi kategóriába, az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* kategóriájába tartozó jószágok továbbadományozását, eladását, vagy elzálogosítását. Az 1659. szeptember-októberi marosvásárhelyi országgyűlés VIII. törvénycikke ezzel szemben már ezt az adományozást korlátozó törvény, hiszen megtiltja a fejedelem feleségének vagy gyermekeinek való donatiót

¹³ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XIV. Bp. 1889. 142.

¹⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. Pest 1861. 86. (Az eredeti törvényszövegben hibásan Gesesi Nagy Tamás szerepel, amelyet utólag javítottak át Borsaira, a *Compilatae Constitutiones* cikkelyeibe már Borsaként került be.)

¹⁵ EOE XIV. 223–224.

¹⁶ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest 1857. 25–26.

¹⁷ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XVIII. Bp. 1895. 317.

¹⁸ Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben. Bp. 2005. 65.

vagy inscriptiót.¹⁹ Érdekes, hogy ugyanez a kikötés – vagyis hogy a birtok nem adományozható a fejedelem feleségének és gyermekeinek – megjelent az I. Apafi Mihály beiktatásakor szabott feltételekben (conditiones) is.²⁰ Ezek a conditiók eredetileg nem voltak a fejedelemségre választás és a beiktatás valódi feltételei, azonban az 1657-ben kezdődő uralmi válság után a rendek egyre inkább e conditiókra keresztül akarták korlátozni az egymást gyorsan váltó fejedelmek hatalmát.²¹ Apafi XXI. conditiója (és az 1659. szept-okt./VIII. tc.) célja tehát az volt, hogy megakadályozza a fejedelem és családja magánvagyonának túlzott megnövekedését a collatio kárára, helyette viszont elősegíteni kívánta a „bene merita personák” („jól szolgált személyek”), tehát a fejedelmi hatalomhoz hűséges személyeknek a birtokhoz jutását. Apafi XXI. conditiójának esetében azonban a rendek ennél is tovább mennek, amikor azt írják: „[a fejedelem] nem is igyekezik különben a[z] Fiscus jóságát szaporítani...”.²²

Az idézett conditiók, azon túlmenően, hogy a fejedelmi hatalmat a fejedelem birtokszerzési gyakorlatán keresztül – ide értve természetesen a fiscalis birtokok gyarapítását is – korlátozni akarták, nem kevesebbet mondtak ki, mint azt, hogy a *tényleges fiscalis birtokok* egy tovább nem bővíthető, zárt egységet alkotnak, és a következő évtizedekben csak az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* számának bővüléséről vagy csökkenéséről beszélhetünk. Bár a kormányzat gyakran kihasználta a *tényleges fiscalis birtokok* elzálogosításának lehetőségét, ezek jogilag továbbra is ebbe a kategóriába tartoztak, számuk pedig az Apafi-kor végéig – a korábban említett három falu kivételétől eltekintve – változatlan maradt.

Az említett XXI. conditio alól azonban a fejedelem az 1686. októberi gyulafehérvári országgyűlés VIII. törvénycikkében felmentést kapott, hogy Thököly Imre konfiskált jószágait (például Küküllővár) fiának, II. Apafi Mihálynak adományozhassa.²³

Jakó Elek: *Az utolsó Apafi* című művében²⁴ (és rá hivatkozva Panyi Adrienn: *Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól* szóló munkájában)²⁵ említést tett arról, hogy 1669-ben a „rendszeres törvénykönyvbe” (Compilatae Constitutiones) egy záradékkal iktatták be az említett 1659. szept-okt./VIII. tc.-et és Apafi XXI. conditióját, ami az 1669 előtt a fejedelem családtagjainak tett adományokat, elzálogosításokat törvényessé tette. E törvényeknek a

¹⁹ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XII. Bp. 1887. 403–404.

²⁰ Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. 1669. II. rész 1. cím 4. cikkely XXI. pont

²¹ Trócsányi 2005 15. és 21–24.

²² CC II. rész 1. cím 4. cikkely XXI. pont

²³ EOE XVIII. 585–586.

²⁴ Jakab Elek: *Az utolsó Apafi*. Magyar Történelmi Tár. XXI. Bp. 1875. 19–20.

²⁵ Panyi Adrienn: *Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól*. In: Acta Academiae Agriensis. Eger 2013. 146.

Compilatae Constitutiones-be való beiktatásánál ugyanakkor semmilyen hasonló záradékról nem olvashatunk.²⁶ Ellenben Fogaras Bornemissza Annának történő elzálogosítását beiktatták a törvénykönyvbe, amivel a rendek az adományozás törvényes voltát elismerték.²⁷ A későbbi, már említett 1686. okt./VIII. tc. sem tett említést hasonló záradékról, csupán Apafi XXI. conditióját említette a korábbi törvények közül.²⁸

A birtokvisszavételek megjelenése a vizsgált korszak törvényeiben először az 1662. márciusi görgényszentimrei országgyűlés XVI. törvénycikkében történt, amiben semmissé nyilvánították Kemény János összes donatióját.²⁹ Ennek a döntésnek azonban ekkoriban politikai éle is volt, Kemény János fia, Simon trónigényét is gyengítette azzal, hogy atyja rendelkezéseit e téren megsemmisítette, kivéve ezzel Simon mögül egy lehetséges támogatói bázist.

Az 1663. szeptemberi marosvásárhelyi országgyűlés III. törvénycikke bár az 1657 után tett adományozásoknak csak a felülvizsgálatát írta elő, kifejezetten a birtokvisszavételt nem, de megalkotásának egyik motivációja lehetett a kincstári kezelésű birtokállomány esetleges bővítése is.³⁰ A törvény illeszkedik a korábban említett 1651. febr.-márc./XI. tc. és az 1662. okt.-nov./XXIV. tc-ek sorába, hiszen arról rendelkeznek, hogy a *tényleges fiscalis birtokok* lajstromába felvett birtokok feletti tulajdonjogát a korábbi birtokos (possessor) milyen eljárás során bizonyíthatja be, és hogyan kaphatja vissza az esetlegesen tőle jogtalanul elvett jószágot. Véltetően Apafi ezekkel a törvényekkel uralkodása elején gesztust kívánt tenni a rendek felé, ezzel is támogatókat szerezve magának, elősegítve hatalma minél gyorsabb megszilárdítását. Ilyen tartalmú törvénnyel a későbbiekben nem találkozunk.

Változás állt be Apafi politikájában és rendekhez való viszonyában az 1669. januári gyulafehérvári országgyűlés XXX. törvénycikke alapján. Itt szintén az 1657 utáni birtokadományok felülvizsgálatáról van szó, ez a törvény azonban annyiban több az 1663. szept./III. tc-nél, hogy egyenesen kötelezte a tulajdonosokat birtokjoguk igazolására.³¹ Az 1678. októberi gyulafehérvári országgyűlés L. törvénycikke szintén az 1657 utáni birtokadományok felülvizsgálatát és az önkényes birtokfoglalások kivizsgálását írja elő.³² Az 1680. november-decemberi gyulafehérvári országgyűlés V. törvénycikke megerősítette az 1657 utáni megadományozottaknak birtokjoguk bizonyítási kötelezettségéről szóló

²⁶ CC II. rész 1. cím 4. cikkely XXI. pont

²⁷ CC IV. rész 12. cím IV. cikkely

²⁸ EOE XVIII. 585–586.

²⁹ EOE XIII. 130.

³⁰ EOE XIV. 44. és 251.

³¹ EOE XIV. 400–401.

³² Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XVI. Bp. 1893. 621.

rendelkezést (1681. február 15-i határidővel), de akik ezt már 1670-ben Medgyesen egy ugyanilyen vizsgálatkor megtették,³³ azoknak elegendő az ott kapott igazolásuk bemutatása.³⁴ Az 1682. február-márciusi fogarasi országgyűlés XII. törvénycikke konkrét intézkedést nem hozott, pusztán a fiscalis jószágokkal kapcsolatos korábbi cikkelyek megerősítésére szorítkozott.³⁵

Az 1660-as évektől kezdődő fejedelmi birtokpolitika tehát egyértelműen a kincstári birtokok jogállásának tisztázására törekedett, részben azzal, hogy fölállította a tisztán fiscalis és kétségesnek mondható birtokok kategóriáját, és megkívánta az utóbbiak tulajdonjogának kivizsgálását. Azzal azonban, hogy a jogigényük bizonyítását a birtokos urakra terhelte, a kincstárat helyezte előnyösebb helyzetbe, még akkor is, ha a rendeknek sikerült elérniük a fejedelmi családtagok részére adandó birtokadományozást korlátozó törvények beiktatását.

3. A birtokok kincstári kezelésbe jutásának típusai

3.1 Nota infidelitatis

A birtokok fiscalis kezelésbe kerülésének egyik leggyakoribb útja a hűtlenségi per (nota infidelitatis, röviden nota) során történő konfiskálás. Felségsértés, idegen zsoldosok behívása, végvárok ellenségnek való átadása, pénzhamisítás és még több más vádpont is lehet az ilyen típusú perek elindítója.³⁶ A vádlottak ez esetben főurak, nemesek voltak. Bár a nota-per látszólag kiváló politikai eszköznek tűnt a fejedelem számára vetélytársai eltávolítására, és birtokaik megszerzésére, felmerül a kérdés, hogy vajon Apafi is erre használta-e a nota-pereket?

A korszak egyik legnagyobb hatású ilyen pere kétségkívül Zólyomi Miklós ügye volt. Zólyomit (aki korábban Barcsay Ákos híve volt), azért fogták el és zárták Fogaras várába 1662 októberében,³⁷ mert Ali pasa neki írt levele alapján megvádolták, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik. Rhédey Ferenc máramarosi főispán (Zólyomi nagynénjének férje) és Teleki Mihály (kövári kapitány) közbenjárására végül kegyelmet kapott Apafitól 1664. január 15-én,³⁸ aki erről Rhédeyt 1664. február 14-én értesítette, majd Zólyomit Husztra vitette.³⁹

³³ Trócsányi 2005 222.

³⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XVII. Bp. 1894. 157–158.

³⁵ EOE XVII. 254.

³⁶ Dósa II. 272–274.

³⁷ Teleki Mihály levelezése. III. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1907. 373.

³⁸ EOE XIII. 280.

³⁹ EOE XIII. 300.

Vajon egyáltalán jószágvesztésre ítélték-e a másfél éves fogság alatt Zólyomit? Bár Nagy Iván⁴⁰ és Szálkai Tamás⁴¹ szerint a fogság idején Zólyomit a nota-perben bűnösnek találták, több olyan adat is fennmaradt az ügyel kapcsolatban, amelyek az ítéletet kétségessé teszik. Érdekes, hogy is a Szálkai Tamás által hivatkozott 1662. évi márciusi XVII. tc.-ben hűtlenségi perbe fogott személyek között nem olvasható Zólyomi Miklós neve.⁴² Másodszor, Bethlen János kancellár történeti művében egyértelműen kijelentette, hogy Zólyomit, ugyan vizsgálat alá vonták, de nem találták bűnösnek.⁴³ Ezen kívül valószínűtlennek tűnik, hogy ha Zólyomit 1662 októbertől és 1664 januárja között teljes jószágvesztésre ítélték, akkor az 1662 októbertől és az 1665 májusa közötti időszakban éves szinten 100 forintot ajánlhatott fel a nagyenyedi kollégium szegény sorsú diákjainak javára.⁴⁴ Tény azonban, hogy Gyalut, amely 1662. szeptember 6-án még Zólyomi kezében volt,⁴⁵ 1663 szeptemberétől már Bánffy Dénes bírta inscriptióban.⁴⁶ Gyalu azonban, mint *tényleges fiscalis birtok* nem tartozott Zólyomi öröklött birtokaihoz, így ez a tény önmagában nem bizonyítja, hogy jószágvesztésre ítélték volna. Utolsó érvként pedig Zólyomi jószágvesztése ellen szólnak az 1666-1667-es évekből fennmaradt birtokmozgásokról szóló dokumentumok, amelyekben Zólyomi rokonaival anyai örökségéről egyezkedett. Ezekről a családi birtokokról elítélése esetén nem rendelkezhetett volna, mivel pedig a megkegyelmezéskor nem említették, hogy jószágait visszakapná, valószínűbb, hogy el sem vették őket tőle.

Miután Zólyomi helyett Hunyad vármegye főkapitányi tisztét 1666 szeptemberében Kapi György nyerte el,⁴⁷ valamint 1669 január-februárjában elvesztette a vajdahunyadi örökségeért vívott pert Thököly Istvánnal szemben (mind a vármegyei, mind a fejedelmi táblán),⁴⁸ még ez év március végén-április elején Váradra menekült török oltalom alá,⁴⁹ ahol ügyét a váradi pasa felkarolta és Apafinak írt levelében emelte fel a szavát védelem mellett. Zólyomi ezután a temesvári pasához, Kücsük Mehmedhez ment támogatásért,⁵⁰ június elején

⁴⁰ Nagy XII. 426.

⁴¹ Szálkai Tamás: Az albisi Zólyomi család története. 50. (<http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em209.pdf> – a letöltés ideje: 2016. december 27.)

⁴² EOE XIII. 131.

⁴³ Bethlen János: Erdély története 1629-1673. Bp. 1993. 284.

⁴⁴ EOE XIV. 98–99. (Bár a forrás a felajánlásról 1665. május 15-én kelt, szövege alapján Zólyomi az adományt a nagyenyedi kollégiumnak „ezelőtt” tette, a kollégiumot csak 1662 októberében helyezték Nagyenyedre, így az adományozásnak is valahol e két időpont között kellett megtörténnie.)

⁴⁵ TML III. 345.

⁴⁶ EOE XIII. 254–255.

⁴⁷ Bethlen 1993 291–292.

⁴⁸ EOE XIV. 36–37.

⁴⁹ EOE XIV. 243. (Apafi Mihály által Baló László portai követnek küldött pótutasítás 1667. április 8-án.)

⁵⁰ EOE XIV. 38.

pedig már Drinápolyban tartózkodott a kajmakám⁵¹ udvarában, ahol kihallgatták, és Apafi követével, Nemes Jánossal is szembesítették.⁵² Zólyomi a töröktől arra hivatkozva kért támogatást, hogy a fejedelem erőszakkal vette el tőle birtokait és címét (Hunyad vármegye főispánsága). A menekülés és a birtokelvétel ténye arra is utalhatna, hogy a korábbi notaperben tőle elvett birtokaira célzott, de itt nem erről van szó. Zólyomi ezúttal Gyalut, és a rokonság [2. számú melléklet – családfa] által bírt hunyadi birtokokat akarta visszakapni.⁵³ Ez utóbbiakat azonban nem a fiscus vagy a fejedelem vette el tőle, hanem saját maga mondott le róluk szerződésben,⁵⁴ Gyalura pedig, mint sine controversia fiscalis birtok, nem is tarthatott igényt. Ellentétben Zólyomi 1662-1664-es fogságban tartásakor történetekkel, hogy tudniillik akkor nem ítélték el, az 1667. áprilisi gyulafehérvári országgyűlés I. tc.-e⁵⁵ alapján Zólyomit valóban jószágvesztésre ítélték 1670. március 3-án, amely révén elvesztette a vajdahunyadi és huszti örökségből neki járó részt.⁵⁶ Tették mindezt a Porta beavatkozása ellenére, hiszen az 1667. július 15-ére összehívott radnóti gyűlésen kihirdették a kajmakám ítéletét, amely szerint Zólyomi minden elvett jószágát vissza kellett neki adni.⁵⁷ Apafi bár először ígéretet tett az ítélet végrehajtására, de előbb Zólyomi követe, Kádár István jószágadománnyal való megvesztegetése és országban marasztalása, Zólyomi családi perének otthoni újrafelvétele és a török fővezér ajándékokkal való lekenyerezése útján sikeresen elkente az ügy végrehajtását, amíg az teljesen aktualitását nem veszítette.⁵⁸ Ily módon Zólyomi a Porta közbenjárása ellenére sem kapta vissza konfiskált birtokait.⁵⁹

A Zólyomi-notát követő legjelentősebb és legtöbb gondot okozó ügy Bánffy Dénes és Gyalu uradalmának esete volt. Az 1650-től *tényleges fiscalis birtok*nak számító Gyaluról tudjuk, hogy 1662. szeptember 6-án Zólyomi Miklós birtoka volt,⁶⁰ vélhetően zálogban.⁶¹ Zólyomi fogsága idején (1663-ban) Bánffy Dénes 25 ezer forintért inscribáltatta magának a jószágot.⁶² Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy Zólyomi a zálogösszeget visszakapta volna, nagy valószínűséggel ez nem történt meg, a későbbiekben ezért is követelhetette vissza

⁵¹ A nagyvezír helyettese (Bethlen 1993 626.).

⁵² EOE XIV. 270–274.

⁵³ EOE XIV. 244–246. (Cserey György váradi követnek adott utasítás 1667. április 7-én.)

⁵⁴ Először Barkóczi Sándorral kötött szerződést 1666 márciusában, majd feltehetően Teleki Mihály közbenjárására (TML III. 554.) 1667. január 2-án új szerződést kötöttek, amiben már Thököly István is szerepelt. E szerint Hunyad vára és a hozzá tartozó javadalmak fele Zólyomit, fele Thökölyt illeti, Barkóczi Sándorné pedig Illyét és javadalmait kapta meg. (EOE XIV. 208–210.)

⁵⁵ EOE XIV. 253–254.

⁵⁶ EOE XV. 5.

⁵⁷ EOE XIV. 11–12.

⁵⁸ EOE XIV. 42–48.

⁵⁹ Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Szerk. Makkai László. Bp. 1994. 10–11.

⁶⁰ Teleki Mihály levelezése. II. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1906. 344. (Ébeni István levele Teleki Mihálynak)

⁶¹ EOE XIV. 246.

⁶² EOE XIII. 254–255. (1663. szept./X. tc.)

magának Gyalut. A kajmakám Zólyomi-ügyben 1667. július 15-én kihirdetett ítélete alapján minden korábbi birtokát vissza kellett volna adni Zólyominak, így Gyalut is.⁶³ Bár Apafi erre ígéretet tett, ezt nem válthatta be, mert Gyalu ekkor Bánffy Dénes kezén volt, aki erről nem is akart lemondani.⁶⁴ Megoldási javaslatként merült fel Bánffy kárpótlása a szamosújvári uradalommal, ez ellen azonban a rendek tiltakoztak, tekintve hogy Szamosújvár is *tényleges fiscalis birtok* volt, ezáltal pedig két ilyen jószág került volna magánkézbe⁶⁵ (mellesleg Bánffy sem tartotta elégséges kárpótlásnak Szamosújvárt Gyaluért).⁶⁶ Így módon a birtok Bánffy kezén maradt egészen fej- és jószágvesztési peréig, illetve haláláig (1674 decembere). Öröklött jószágai viszont nem szálltak vissza a kincstárra, mert azokat fia, Bánffy György örökölte.⁶⁷ Eltiltották Bánffy Györgyöt azonban attól, hogy Bornemissza Anna (akinek unokaöccse volt) és utódai esetleges defectusa után örökölhessen az általa bírt zálogbirtokokból (Fogarás, Balázsfalva), hanem csak az osztályos örökségből, amit a fejedelemszónya is örökölt.⁶⁸ A törvény mind a fejedelem mind a rendek érdekét szolgálta, hiszen megakadályozta a fiscalis birtok magánkézbe vándorlását, valamint nagyobb birtokkomplexumok egy kézen való összpontosulását is. A Bánffy-nota során a kincstárhoz visszakerülő Gyalu uradalmát pedig a kincstár szinte azonnal újra zálogba bocsátotta. Így került Szász-Lóna Vér Mihályhoz, Vista Rhédey Ferenchez, Darócz Vajda Lászlóhoz, Makó Gyerőfi Györgyhöz, Kajántó pedig Nalácz Istvánhoz.⁶⁹

Szintén jelentős hűtlenségi per volt a korszakban a Thököly-nota (1685),⁷⁰ amely után a konfiskált jószágok (Vajdahunyad, Küküllővár, Illye) nem maradtak a kincstárnál, hanem már 1686-ban zálogba adták ifjabb Apafi Mihálynak.⁷¹

3.2 Defectus seminis

A magszakadás (defectus seminis) az adománybirtokos öröklésre jogosult utód nélküli halála esetén állt elő.⁷² Ez általában az utolsó fiú halálát jelentette, de a vizsgált korszakban a

⁶³ EOE XIV. 11–12.

⁶⁴ EOE XIV. 44–45.

⁶⁵ EOE XIV. 47.

⁶⁶ Teleki Mihály levelezése. IV. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1908. 235. (Cserei Mihály Históriajában téved, amikor azt állítja, hogy Bánffy kérte volna magának a szamosújvári jószágot a gyalui helyett. – EÖ VI. 20.)

⁶⁷ EOE XV. 469–470. (1674. nov./XXVIII. tc.: „Az ország maga kegyességétől viseltetvén fiához [Bánffy Györgyhöz], régi ős jószági intacte megmaradjanak, fiának s maradékinak.”)

⁶⁸ EOE XV. 471. (1674. nov./XXIX. tc.)

⁶⁹ Gyalu urbáriuma. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. 216.

(http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8466.pdf – a letöltés ideje: 2016. december 30.)

Megjegyzendő, hogy az itt felsorolt települések közül Makó és Kajántó a fiscalis birtokok 1650-es lajstroma szerint Kolozsmonostor uradalmi központhoz tartozó jószágok. A Gyaluhoz és Kolozsmonostorhoz tartozó jószágok átfedései már az 1652-es gyalui urbáriumtól kezdve kimutathatók, de ennek pontos oka nem ismert.

⁷⁰ EOE XVIII. 282., 320–321.

⁷¹ EOE XVIII. 585–586.

zálogba adások esetében gyakran találkozunk a következőhöz hasonló bejegyzésekkel: „magának és Feleségének életekig irredemptibiliter két ágon lévő posteritassok[na]k penig és legatariussok[na]k az fen meg irt summában inscribálta eo N[agysá]ga”.⁷³ Vagyis mindkét ági leszármazottak (fiú ág és leányág) is öröklő az zálogba vett jószágot és a zálogszerződést. Így a defectus, és a birtok visszaháramlása a kincstárba csak a fiú ág és a leányág kihalása után következik be.

Az említett gyakoribb esetre, vagyis a fiú ág kihalásakor történő magszakadásra példa Alya Sámuel⁷⁴ 1662-es halálakor bekövetkezett defectus, amelyről az Erdélyi Fiscalis Levéltár iratainak korabeli regesztázásakor annyit jegyeztek meg, hogy a Fehér megyei birtokot a kincstárnak ítélték.⁷⁵

3.3 Zálogbirtokok visszaváltása

A birtokok zálogba adása (inscriptio) az erdélyi állam egyik fontos bevételi forrásának számított a korszakban. Célja általában az államháztartás pénzügyi hiányának átmeneti orvoslása, kisebb és nagyobb birtoktestek esetében egyaránt jellemző volt.⁷⁶ Bár tudjuk, hogy a *tényleges fiscalis birtokok* nem idegeníthetők el, ez csak az örökadományként való átadás tilalmát jelentette, elzálogosításukra minden jel szerint volt lehetőség.⁷⁷ Az ezzel kapcsolatos gyakorlatot így foglalták össze: „ezek [a sine controversia fiscalis jószágok] között ha az fejedelmek valakinek valami részét adnák is: de egynehány esztendő múlva másoknak szokták adni.”⁷⁸

1674-ben Gyulafehérvár uradalmi központhoz tartozó Kisfaludon például két kisebb pusztán álló (deserta) fundust zálogosítottak el 100 forintért egy Páva Ferenc nevű nemes embernek.⁷⁹ Az ennél valamivel nagyobb Alsó-Oroszi, Görgényhez tartozó fiscalis birtokból egy rész (portio) zálogba adására kerül sor 1663-ban Sárpataki Márton ítélőmester részére.⁸⁰ Egy egész fiscalis falu zálogba adására példa a fehér megyei Monora település esete. Az 1650-es lajstrom szerint Monora a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó *tényleges fiscalis*

⁷² MJ 111.

⁷³ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 11.

⁷⁴ Nagy I. 18.

⁷⁵ MNL OL F 234 I./22. Fasc.

⁷⁶ Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. (Magyar Századok) Bp. 2000. 149.

⁷⁷ Dósa I. 181. és 185.

⁷⁸ EOE XIV. 246. (Cserey György váradai követnek adott utasítás 1667. április 7-én. Az irat a Zólyomi-ügy kapcsán keletkezett, Cserey György ez alapján az utasítás alapján volt hivatott elmagyarázni a váradai pasának az erdélyi gyakorlatot a zálogba adott fiscalis birtokokkal kapcsolatban, ezek közül ugyanis Zólyomi Gyalu várát követelte magának.)

⁷⁹ MNL OL F 234 I./56. Fasc.

⁸⁰ EOE XIII. 255. (1663. szept./X. tc.)

birtok. Bánffy Zsigmond fejedelmi tanácsos 1674-ben levélben kérte a fejedelmet, hogy nyilvánítsák Monorát *controversia* (vitatott jogállású) birtoknak, és bizonyíthassa tulajdonjogát (szerinte ugyanis Monorát még 1588 előtt idegenítették el a fiscustól). Apafi 1674. november 15-én kelt válaszában ezt megengedte Bánffynak, majd 1676-ban az engedélyt újra megerősítette (Teleki Mihállyal egyetértésben).⁸¹ A birtokjogi kérdés tisztázása 1684. május 18-ig elhúzódott, de Bánffy Zsigmond 1682. évi halála miatt csak örökösének, Bánffy Pálnak adtak lehetőséget a birtok zálogba vételére (6000 forintért). Ő azonban ezt az összeget nem tudta kifizetni, így Bornemissza Anna fejedelemasszony kérte a birtok saját maga és fia számára történő elzálogosítását, ami még 1684 folyamán meg is történt.⁸² Az említett zálogbirtokok sajátossága volt, hogy a zálogba vevő életében nem visszaválthatóak (*irredemptibiliter*), csak az örökösöktől válthatók majd vissza. A korszakban visszakerülő legfontosabb inscribált jószág a huszti és a gyalui uradalom volt, ezeknek azonban egyike sem visszaváltás útján került a kincstárhoz (a huszti megszállás, a gyalui pedig *nota* útján). A fejedelemség gazdasági nehézségei miatt egyébként is a zálogba adás, nem pedig a visszavétel szolgálta rövid távon a kincstár érdekeit.

3.4 Megszállás

Egy adott birtok kincstár általi megszállásának mintapéldája Huszt várának esete. A várat még Bethlen Gábor fejedelem zálogosította el testvérének, Bethlen Istvánnak, akinek halála után a várat Rhédey Ferenc és neje Bethlen Druzsina, Bethlen István lánya birtokolták, arányos részek azonban megillették a többi leszármazottat is [2. számú melléklet – családfa]. A birtokjogi problémák a Zólyomi-*nota* (jószágvesztés) után következtek, ekkor ugyanis Zólyomi elvesztette itteni örökségét is.⁸³ Thököly István ekkor kérvényezte Apafitól, hogy adja neki – pontosabban gyermekeinek – Zólyomi huszti és vajdahunyadi örökségét. Bár Máramaros leendő főispáni tiszte Thököly István fiát, Imrét illeti majd, Apafi a várat vonakodott átadni neki. Ekkor Thököly kijelentette, hogy maga vonul be Husztra, és megerősíti az elhanyagolt, de a fejedelemség szempontjából létfontosságú várat fia számára.⁸⁴ A fejedelmi kormányzat nem engedhette meg, hogy az ország egyik legerősebb vára egy Magyar Királyságban élő főúr kezére jusson. „Nem illik Huszt birtoklását magánszemélyre bízni.” – mondta Apafi fejedelem Bethlen János szerint.⁸⁵ 1667. május 10. és május 19. között

⁸¹ MNL OL F 234 I./59. Fasc.

⁸² MNL OL F 234 I./60. Fasc.

⁸³ Bethlen 1993 386.

⁸⁴ EOE XIV. 40.

⁸⁵ Bethlen 1993 298.

a fejedelmi csapatok Nagy Tamás és Bethlen Gergely vezetésével megszállták a várat.⁸⁶ A tulajdonos, Rhédey Ferenc május 20-án kelt levelében értesítette Apafit vára megszállásáról, s egyben kérte nemesi jogainak tiszteletben tartását – teljesen jogosan, hiszen itt törvényes birtokai immunitásának megsértéséről van szó.⁸⁷ Rhédey azonban június 1-jén meghalt, ezután pedig Apafi megengedte Thököly Imre beiktatását a főispáni székbe, nagykorúságáig pedig helyettes kinevezését, aki Teleki Mihály lett (november 22-től).⁸⁸ Huszt vára és uradalma azonban a fejedelmi katonaság jelenlétének ellenére ekkor még mindig özvegy Rhédey Ferencné Bethlen Druzsina birtoka volt, egészen 1670-ben bekövetkezett haláláig. A birtokra Bánffy Dénes szeretne volna ekkor rátenni a kezét, azonban a szükséges zálogösszeget nem tudta letenni.⁸⁹ Bethlen Druzsina halálától 1673 őszéig a birtok a kincstár tulajdonában volt az 1671-es⁹⁰ és 1673-as⁹¹ urbáriumok szerint. Végül az országgyűlés, nyilvánvalóan a fejedelem óhajára, 1673-ban Bornemissza Annának adta Husztot zálogba, pontosan 100 ezer tallérért.⁹² A zálogbirtokot haláláig bírta, erről tanúskodnak Huszt 1684-es és 1685-ös urbáriumai,⁹³ illetve a fejedelemasszony gazdasági naplói és végrendelete.⁹⁴ Ha a zálogösszeg letétele Erdély egyik legvagyonosabb főúrnak, Bánffy Dénesnek sem állt módjában, elképzelhető, hogy a többi főúrnak sem, csupán a fejedelmi családnak. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy a pénzszűkében lévő Erdély az államháztartás egyensúlyának fenntartása érdekében a törvények ellenére is megengedte a fejedelemnek egyes birtokok családja számára történő elzálogosítását. Az egyes főúri családok – és a fejedelmi család – tökeerősségének és vagyona likviditásának vizsgálata izgalmas témája lehet további kutatásoknak.

3.5 Törvénytelenül birtokolt földek visszavétele

A visszavétel az apróbb birtoktestek, akár csak egy jobbágytelek (fundus) méretű földterületek kincstárhoz kerülésének jellemző formája volt. Alapvetően az 1669. jan./XXX.

⁸⁶ A dátum meghatározása Bánffy Dénes Nagy Tamásnak, Bethlen Gergelynek és Teleki Mihálynak címzett május 10-én kelt levele (TML IV. 103–105.) és Rhédey Ferenc Apafi Mihálynak a vár megszállásáról írt május 20-án kelt tudósítása (EOE XIV. 266–267.) alapján történt.

⁸⁷ EOE XIV. 266–267.

⁸⁸ TML IV. 14–15. (bevezetés)

⁸⁹ Bethlen 1993 386–387.

⁹⁰ MNL OL E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 148. (1671. április 26.)

⁹¹ MNL OL E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 123. (1673. február 16.): bevezetője kifejezetten a fejedelemség birtokának írja le Husztot: Urbarium sive connumeratio universor[um] jobbagonum sua[e] celsitudinis principalis ad Arcem Huszt pertinen[tium] facta, tempore provisoratus Egregy Domini Gregorý Bán (Urbárium, vagyis a fenséges fejedelemség huszti várához tartozó területek jobbágyainak általános összeírása vitézlő Bán György Uram udvarbírósa idején).

⁹² EOE XV. 348. (1673. nov-dec./XV. tc.)

⁹³ MNL OL E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 123. (1684. március 9-16. és 1685. augusztus 17.)

⁹⁴ Panyi 2013 145., 154.

tc. értelmében összehívott megyesi gyűlés (1670) és a birtokjog ottani bizonyítása (productio) után beszélhetünk ilyen típusú eljárásról. Ezután ugyanis elvehették a birtokot azoktól, akik nem bizonyították tulajdonjogukat az általuk birtokolt föld fölött. Az 1680. nov-dec./V. tc. még adott haladékokat 1681. február 15-ig e jog igazolására, ezután azonban rengeteg olyan kisebb birtokot vettek vissza, melyekről tulajdonosaik nem producáltak, illetve valamilyen más okból bírták törvénytelenül a birtokot. Ezeknek a konfiskálásoknak a jegyzékét tartalmazza például a Fehér megyei Benedek és Magyarigen települések esetében az 1684-es Liber Productionis.⁹⁵ A fiscalis jószágok 1650. évi lajstroma szerint mindkét település sine controversia fiscalis volt,⁹⁶ ezt az említett Liber Productionis is megerősítette.⁹⁷ Fontos tehát kiemelni, hogy az ily módon visszavett birtokok a *tényleges fiscalis birtokok* körét bővítették.

Az összeírás az eredeti iratnak III. Károly korabeli – részben latin, részben magyar nyelvű – átírása, illetve megerősítése rendelkezéseinek. Adatai meglehetősen részletesek: tartalmazza nem csak a birtokosok nevét, a kérdéses birtok méretét és típusát, hanem pontos elhelyezkedését is a falun belül (utca, szomszédok), valamint az okot amiért fiscalis kezelésbe vonták, vagy éppen a birtokosnál hagyták.⁹⁸

A könyv szerint Benedek faluban 21 birtokost vontak vizsgálat alá, általában csak 1-1 fundus (belső telek) birtokról, de sokakat csak 1-1 külső telekről, szántóról, kertről vagy szőlőről. Néhány nemesnek, például Menyhárt Jánosnak helyi viszonylatban nagy területről (9 fundus, 3 szőlő, 1 gyümölcsös, 1 szántó, 1 rét, 1 kaszáló) kellett igazolnia tulajdonjogát. A vizsgálat alá vont benedeki terület összesen 33 fundus, és 26 külső terület (amiből 3 gyümölcsöskert, 6 szántó, 13 szőlő, 4 rét). Ebből a fiscusnak ítéltetett 17 fundus és az összes felsorolt külső terület 1 kert kivételével.⁹⁹

A visszavétel egyik leggyakoribb oka a productio elmaradása.¹⁰⁰ A productio hiánya miatt vették el a birtokot például Vizaknai Mártontól, akinek „fundussa Fiscus[na]k adjudicáltatott cum suis appertinentiys és applicáltatott méltán, mivel ab Anno 1669 (...) semmit nem producáltak rólla.” Vagyis a birtokot a külső tartozékaival együtt azért vonták

⁹⁵ Csak a Benedek településre vonatkozó jegyzék teljes, a magyarigeni valamilyen okból megszakad, ezért csak a benedeki konfiskálások részletesebb elemzését tartom célszerűnek. Vélhetően több hasonló Liber Productionis is készült más települések esetében, ezeknek felkutatása és elemzése további kutatás tárgya.

⁹⁶ EOE XI. 105.

⁹⁷ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 5. – „Benedek à Fiscale Regestrum sine controversia Fiscalis Possessionak iratott.”

⁹⁸ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 5.

⁹⁹ Az adatok nem teljesen pontosak, ennél valójában több területet vontak vizsgálat alá, hiszen néhány esetben a fundusról és appertinentiáiról beszélnek, itt pedig nem lehet pontosan tudni, hogy az appertinentia milyen területet is takar. Az arányokat azonban ezek az adatok is jól érzékeltetik.

¹⁰⁰ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 4–7.

kincstári kezelésbe, mert 1669 óta a tulajdonos nem igazolta birtokjogát.¹⁰¹ Van példa azonban arra is, hogy egy már elvett birtokot későbbi productio miatt visszaszolgáltattak az eredeti tulajdonosának.¹⁰²

E mellett nem volt ritka kincstári föld illegális vásárlása vagy zálogba vétele fiscalis jobbágyoktól.¹⁰³ „Blaga László Nemes Ember (...) in Anno 1682. vett fundussa mivel hogy contra jura Regni [az ország törvényeivel ellentétben] (...) fiscus jobbágyától vétetett legitime reoccupátot [jogosan újra lefoglaltatott] (...) az Fiscus[na]k.”¹⁰⁴ Ez a jelenség lehet az oka annak, hogy a külső telkek nagy része visszakerült, a belső fundusoknak viszont csak a fele. Vélhetően a nehezebb anyagi helyzetben élő jobbágyok zálogosították el, vagy adták el a telkük külső tartozékait a falu tehetősebb nemeseinek – persze teljesen törvényellenesen, ezek felett ugyanis nem rendelkezhetek, így az összes ilyen ügyben a birtokokat a kincstár javára ítélték.

Egy esetben vizsgálat indult azért is, mert egy nemes más nemesektől olyan földeket vett zálogba, melyeket nekik a kincstár zálogosított el, ezeket a szerződéseket azonban nem érvénytelenítették.¹⁰⁵

Bizonyára jelen volt az erőszakos birtokfoglalás is, ami szintén törvényellenes. „Vizkeleti [János] Úr szőlője (...) mivel hogy illegitime apprehendálta [törvényellenesen megszállta] (...) reoccupátot az Fiscus[na]k.”¹⁰⁶ Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a birtok elfoglalása az előző tulajdonos elzavarásával történt, inkább a lakatlan telkek (deserta) és a megműveletlen külső földek elfoglalásáról lehet szó.

Az összeírás sok esetben csak a tulajdon törvénytelen voltát tudatja velünk, más konkrétumot nem. Például: „nem bono modo [nem megfelelő módon] vette meg mert az eladó fél is (...) el nem adhatta volna”¹⁰⁷; „mivel Törvény ellen zálogosítottat méltán reoccupáltatta”.¹⁰⁸ Lehetséges, hogy itt szintén fiscalis jobbágy volt a zálogba adó vagy az eladó fél, hiszen ők nem rendelkeztek eladási joggal telkük felett. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredménye is mindig a kincstári birtokállomány bővülése volt.

Összefoglalva tehát a törvénytelenül birtokolt földek a következőképpen tipizálhatók: productio nélkül bírt jószágok, illegálisan eladott vagy elzálogosított földek, erőszakosan megszállt birtokok.

¹⁰¹ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 4.

¹⁰² MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 6.

¹⁰³ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 7., 9–10.,

¹⁰⁴ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 7.

¹⁰⁵ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 14.

¹⁰⁶ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 9.

¹⁰⁷ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 7.

¹⁰⁸ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 9.

4. Az eljárásban résztvevő személyek és kormányhatóságok

4.1 A fejedelem, a tanács és a delegatio

A fejedelem személyének szerepe a fiscalis politika alakításában vitathatatlan. A fejedelem az országgyűlés összehívásával és előterjesztésekkel (*propositiones*) segítette elő a jogszabályi háttér születését, a kincstár tisztviselőinek szóló utasításaival pedig hatást gyakorolt ezek végrehajtására is. A mellette működő tanácsadó testület, a fejedelmi tanács szintén rendkívül fontos szerepet játszott a fiscalis eljárások bizonyos típusaiban. A főurakból álló testület rendszerint jóváhagyta a fejedelmi birtokadományozásokat és az országgyűlési előterjesztéseket, intézkedéseket fogalmazott meg bizonyos ügyekben, például a Zólyomi-ügyben (követek utasításai, *nota-per*, birtokainak lefoglalása), határozatot hozott Huszt meg szállásáról és hozzájárult Demeterpataka *tényleges fiscalis birtokok* közüli kiemeléséhez.¹⁰⁹

A delegatiók jellemzően egy-egy konkrét feladat megoldására létrehozott, nagyobb létszámú testületi szervek voltak Erdélyben. Az 1680-1682 között működő *delegatio* tagjai a fejedelem által kinevezett biztosokként részt vettek a *productionale* forumok [bővebben: 4.4 *A kincstár tisztviselői*] döntéshozatalaiban, illetve a birtokjogukat bizonyítók számára az igazolások kiállításában.¹¹⁰

4.2 Az országgyűlés

A fejedelem által összehívott egykamarás országgyűlések (*generalis congregatio*) legfontosabb feladata a birtokok *fiscalis* kezelésbe juttatásának terén a törvényi szabályozás megteremtése volt [bővebben: 2.2 *Konkrét törvények*], bár Apafi uralmának megszilárdulása után ez a tevékenysége jóformán a fejedelmi *propositiók* megszavazására korlátozódott. A rendek engedékenységeért cserébe a fejedelem több alkalommal is fellépett a kincstár helyi szintű tisztviselőinek túlkapásai ellen. Ezen kívül az erdélyi országgyűlés felsőszintű igazságszolgáltatási szervként is tevékenykedett, hatáskörébe elsősorban a *nota-perek* tartoztak. Ha az ügy nagyobb jelentőségű volt, akkor átkerülhetett a fejedelmi tanács hatáskörébe.¹¹¹

¹⁰⁹ Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányszata 1540-1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp. 1980. 67–75., 130.

¹¹⁰ Trócsányi 1980 147–149., 174–175.

¹¹¹ Trócsányi 1980 396–401.

4.3 A kancellária

A fejedelmi kancellária, mint az erdélyi állam legfontosabb kormányhatósága elsősorban végrehajtóként játszott szerepet a fiscalis eljárásokban. Ide futottak be az adományok kérvényezései, a kancellária rendelkezett a birtokba iktatásról, a kegyelmet kapottak elkobzott javainak visszaadásáról és a jogtalanul elfoglalt kincstári javak visszaszerzéséről is. Ezen kívül lebonyolítója volt a defectus során történt visszaháramlásnak és a zálogbirtokok visszavételének, valamint tulajdonjogukról szóló productióra kötelezhetett egyes személyeket, vagy egész törvényhatóságokat (például a Doboka vármegyében eladományozott vagy elzálogosított fiscalis birtokok tulajdonosait 1665-ben).¹¹²

4.4 A kincstár tisztviselői

A fiscalis director (más néven kincstári jogügyigazgató) régebbi szóhasználatban közfelperesnek, mai terminológiával élve főállamügyésznek is nevezhető.¹¹³ Elsődleges feladatköre a kincstári jogok védelme, felperesként peres ügyekben annak képviselte volt, e mellett tagja volt a fejedelmi táblának, tehát igazságszolgáltatási szakértői feladatkört is betöltött azokban az ügyekben, amelyekben nem felperesként lépett fel.¹¹⁴ A birtokok fiscalis kezelésbe kerülésének folyamatában a fiscalis director a legközvetlenebbül érintett tisztviselő volt. Részt vett a nota-perék végrehajtásában is: az 1670. szeptember 23-i tanácsülés alapján a fejedelem utasította a fiscalis directort (ekkor Szentiványi Sámuel)¹¹⁵ Zólyomi javainak lefoglalására.¹¹⁶

Az 1669. jan./XXX., 1678. okt./L. és 1680. nov-dec./V. tc.-ek a kötelezték a birtokosokat tulajdonjoguk igazolására (productio)¹¹⁷ az erre a célra felállított productionale forum (*tulajdonjog-igazoló bíróság*) előtt.¹¹⁸ A gyakorlatban a fiscalis director az ítéletek meghozatalában és végrehajtásában is részt vett, amiről a már elemzett 1684-es Liber Productionis tanúskodik [bővebben: 3.5 *Törvénytelenül birtokolt földek visszavétele*]. A kincstárnak ítélt birtokok esetében a legtöbb esetben ilyen bejegyzések találhatók: „[a kincstár számára] Director úr által adjudicált [visszaítélt]” vagy „reoccupáltatott [visszafoglaltatott] Director úr által”.¹¹⁹ Ugyanebből a forrásból megállapítható, hogy a productionale forum

¹¹² Trócsányi 1980 181., 230., 291.

¹¹³ Dósa II. 1861 163. és Trócsányi 1980 363.

¹¹⁴ Dósa II. 163–164. (Mivel a fiscalis director a fejedelmi tábla tagja is volt, a fejedelmi tábla szerepéről külön nem tartom lényegesnek az értekezést, hiszen e szerv ilyen jellegű feladatait a fiscalis director látta el.)

¹¹⁵ Trócsányi 1980 364.

¹¹⁶ Trócsányi 1980 69. és 126.

¹¹⁷ EOE XIV. 400–401., XVI. 621., XVII. 157–158.

¹¹⁸ Dósa III. 50.

¹¹⁹ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 9.

ítéleteinek végrehajtásában nem csak a fiscalis director, hanem a kincstári birtokközpontok illetékes helyi tisztviselői is részt vettek, például az udvarbíró (provisor): „[a birtok] fiscus számára rehabealt [visszavett] fejevári Udvarbíró által”.¹²⁰ Maguk az udvarbírók a fiscalis uradalmakban e mellett is széles feladatkörrel bírtak: gazdaságirányítási, közigazgatási és fellebbviteli fórumként igazságszolgáltatási tevékenységet is elláttak.¹²¹

A fejedelmi praefectus, aki az Apafi-korban a kincstári ügyek irányítója volt a kancellárián kívül,¹²² alkalmanként szintén részt vett az eljárásban. Erre utal az 1678. októberi XXXII. tc., amelyben egy magánszemélynél zálogban lévő fiscalis falu, Rohi feletti birtokvitát rendeltek a praefectus (ekkor Alvinczi Péter)¹²³ ítélkezési hatáskörébe.¹²⁴

5. A fejedelmi politika fiscalis birtokokkal kapcsolatos tendenciái

Apafi Mihály fejedelemségének idejére a fejedelemség gazdálkodási rendje már bizonyos történeti hagyományok szerint, a maga elmaradott kormányzati módszerei révén, de viszonylag hatékonyan működött. A fejedelem családi birtokai – birtokigazgatási tekintetben legalábbis – rendre összemosódtak a fiscalis birtokokkal, még akkor is, ha alapvetően tudni lehet ezeknek a birtokoknak a jogi különállását. A közel három évtizedes uralma elején Apafinak meg kellett teremtenie hatalma elismertetését, és miként más belpolitikai téren, így a fiscalis politikájában is alkalmazkodnia kellett a rendek igényeihez. Miként a korábbi fejedelmek, Apafi is számos kihívással nézett szembe: átalakításra szorult az adórendszer, takarékosági intézkedéseket kellett bevezetni, stabilizálni kellett a pénzforgalom viszonyait, a század közepén még óriási kiterjedésű fiscalis kezelésben lévő váruradalmak és birtokok száma pedig az Apafi-kor végére jóval csekélyebb lett.¹²⁵

Az 1650-ben összeírt fiscalis birtokközpontok (Gyulafehérvár, Görgény, Gyalu, Kővár, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Várad, Zalatna, Déva, Boros-Jenő, Karánsebes, Lugos és Nagyenyed) közül Várad, Boros-Jenő, Karánsebes és Lugos 1658-1660 között, még Apafi fejedelemmé választása előtt török kézre kerültek.¹²⁶ Inscriptióban lévő

¹²⁰ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 11. (Mivel Benedek település Gyulafehérvár uradalomhoz tartozott, ezért az itteni udvarbíró volt az illetékes.)

¹²¹ *Gálfi Emőke*: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronika et alii. Kolozsvár 2014. 320–321.

¹²² Trócsányi 1980 415.

¹²³ Trócsányi 1980 327.

¹²⁴ EOE XVI. 615.

¹²⁵ *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1711. Bp. 1984. 59–65.

¹²⁶ Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986. 815.

jószágok voltak: Gyalu (Zólyomi Miklósnál, majd Bánffy Dénesnél 1674-ig), Fogaras (1664-től Bornemissza Annánál) és Huszt (1673-tól Bornemissza Annánál). Így a korszak egészében valóban fiscalis kezelésben lévő birtokok köre a következő központokra apadt: Gyulafehérvár, Görgény, Kővár, Kolozsmonostor, Szamosújvár, Déva, Zalatna és Nagyenyed. A csökkenő kincstári birtokállomány miatt hiányzó bevételeket csak részben pótolták a zálogba adott jószágokból származó jövedelmek. Továbbá aligha elképzelhető, hogy az 1670-80-as években a productionale forumokon a kincstárnak visszaítélt szétszórtan elhelyezkedő, apró birtokok érdemben helyettesíthették volna az elvesztett birtokkomplexumokat.

Trócsányi Zsolt szerint Apafi 1662-től fokozatosan elérte a fiscalis jószágok visszaszerzését, és növelte családjá vagyonát és hatalmát.¹²⁷ Ez utóbbi, vagyis családja vagyonának növelése, számos helyen tetten érhető a forrásokban: például Fogaras (1664), Balázsfalva (1664), Huszt (1673), Monora (1684), és a konfiskált Thökölj-jószágok (Vajdahunyd, Küküllővár és Illye, 1686) zálogba adása Bornemissza Annának és fiának, II. Apafi Mihálynak. A családi vagyon bővítése – mint az a dátumokból látható – Apafi teljes uralkodása alatt megfigyelhető, de ezek a birtokszerzések messze nem érnek fel a Rákóczi-fejedelmek családi birtokállománya gyarapításának mértékével. Ezek a családtagoknak történt adományozások inkább az aktuális politikai helyzet és erőviszonyok megfelelő kihasználásának következményei voltak, mintsem előre eltervezett politikai program részei. Huszt zálogba vételére Teleki Mihálynak kellett biztatnia Bornemissza Annát,¹²⁸ Monora esetében a birtokjogi vitát pedig nem Apafi, hanem Bánffy Zsigmond kezdeményezte. Bornemissza Anna gazdasági naplóinak vizsgálatakor arra a sajátosságra is rátalálhatunk, hogy a fiscalis birtokok és a fejedelmi magánbirtokok összemosódtak, a naplókban ugyanis ezek nem különülnek el és gazdasági irányításuk esetében sincsenek különbségek.¹²⁹ A kérdés részletesebb vizsgálata azonban túlmutat e dolgozat keretein.

A kutatás jelenlegi állása alapján feltételezem, hogy Apafi részéről nem tekinthető minden részében tudatos koncepciónak a Trócsányi Zsolt által említett fiscalis jószágok visszavételét célzó igyekezete sem. Uralkodása kezdetén még nem tett ilyen irányú lépéseket, sőt, hatalma megszilárdítása érdekében a rendeknek tett gesztusokat, hogy azok bizonyíthassák tulajdonjogukat saját birtokaik, vagy korábban konfiskált földek felett is. Elsőként csak 1669-ben jelent meg egyfajta tudatosság a birtok-visszaszerzésekre vonatkozó fejedelmi politikában, mégpedig az 1669-ben és utána többször előírt productiós kötelezettség

¹²⁷ Trócsányi 1980 404.

¹²⁸ Teleki Mihály levelezése. V. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1910. 32.: „Ha valaha az fejedelemasszony kapott valami alkalmatosságon, ezen kellene kapdosni.”

¹²⁹ Panyi 2013 154–155.

törvénybe iktatásakor. Ennek a fórumnak a felállítása azonban kettős érdekeket szolgált: a fejedelmi kincstár birtokállományának növelésén túlmenően, a rendek igényei is azt célozták, hogy a tiszta jogi helyzet megteremtésével biztosabban birtokolják jószágaikat, és a kincstári hivatalnokok zaklatásainak kevésbé legyenek kitéve. Sőt, egyes főurak, főúri csoportok személyes politikai befolyásukat arra is felhasználták, hogy néhány bizonytalan jogállású birtokra rátegyék a kezüket.¹³⁰ Egyáltalán nem lehetett tudatos például a Bánffy-nota, legalábbis nem Apafi részéről, Bánffyt ugyanis a vele szemben álló főúri párt buktatta meg.¹³¹ Ezen kívül a Zólyomi-notát Zólyominak az elvesztett családi birtokpere utáni török földre távozása idézte elő, Huszt megszállására pedig Thököly István fenyegetése után került sor, ezek tehát szintén egy-egy felmerülő szituációra adott válaszlépések, nem a fiscalis jószágok visszavételének előre eltervezett programjának lépései. Természetesen a kisebb fiscalis eljárások vizsgálata további adatokkal szolgálhat az Apafi-kori fiscalis politika jellegzetességeinek mélyebb feltárására és az előbbieken felvázolt jelenségek alaposabb megfigyelésére vonatkozóan.

Valószínűleg túlzó és leegyszerűsített a Cserei Mihály Históriájában¹³² olvasható azon állítás is, miszerint Apafi nem törődött volna a birtokszerzéssel.¹³³ Azonban mivel úgy tűnik Apafi sem a konfiskálások, sem a családi vagyonszerzés esetében nem tudatos politikai koncepciót követett, hanem csupán kihasználta a kínálkozó lehetőségeket, így elfogadható Cserei állítása azzal a kikötéssel, hogy Apafi nem mindenáron törekedett ezekre, de ha volt alkalma ilyen birtokokat szerezni, mindenképpen kihasználta azt.

6. Összegzés

Dolgozatomban az Apafi-kori fiscalis eljárások rekonstruálását tűztem ki célul, elsősorban a birtokok kincstárhoz való visszakerülését és megtartását célzó törvények és más

¹³⁰ Ilyen főúr volt például Teleki Mihály kővári főkapitány, aki mind saját maga, mind párthívei számára szerzett ilyen birtokokat. Erről levelezése tanúskodik. (TML III. 126.; IV. 16., 112., 400.; V. 609.)

¹³¹ Trócsányi 1980 404–405.

¹³² Az 1668-ban született Cserei Mihály csak 1685-ben került a fejedelmi udvarba Teleki Mihály apródjaként, így az általa leírt, korszakunkba tartozó legtöbb eseménynél (Zólyomi-, Bánffy-, és Béldi-nota) nem volt jelen személyesen, így leírásait forráskritikával kell kezelnünk. (EÖ VI. 246.)

¹³³ EÖ VI. 13–14.: „A fejedelemszöny is éjjel nappal nem szünik vala a fejedelmet ingerelni, azt hányván szemére, hogy csak otthon heverne, olvasna, óráit igazgatná, és nem vigyázna arra, mit cselekedtenek az előbbeni erdélyi fejedelmek, mennyit hadakoztanak és mely nagy hírt nevet szerzettek magoknak s fejedelmi jószágot maradványoknak. Bujjék ki azért vala az asszonyok mellől; az erdélyi fejedelemséget megtalálja mindenkör; kellene bizony ha Magyarországon is szerzene jószágot, mert Erdélyben kevés az ős jószág; ha több fiok leszen, egyik bár fejedelem lenne is, a többi osztán mit csinál jószág nélkül? Veszi most hasznát Rákóczi Ferencz, hogy a nagyapja Magyarországon fegyverrel nagy jószágokat nyert magának; már most az unokája fejedelmi módon él belőle.”

jogforrások figyelembe vételével, kitérve a joggyakorlat átalakulására, valamint a szakirodalom forrásokkal szembeni ellentmondásaira is. A konfiskálás különböző típusainak rendszerezése (nota infidelitatis, defectus seminis, zálogbirtokok visszaváltása, megszállás és törvénytelenül birtokolt földek visszavétele) lehetőséget adott arra is, hogy megvizsgáljam az Apafi-korban tapasztalható gyakoriságukat, illetve azokat a birtokméreteket, amelyek ilyen módokon kerültek vissza a kincstárhoz, mindezeket pedig példákkal illusztráljam. E példák közül a Zólyomi-nota politikatörténeti hátterének vizsgálata is új eredményre vezetett, vagyis arra, hogy minden bizonnyal csak 1670-ben ítélték Zólyomi Miklóst jószágvesztésre, és nem 1662-1664 közötti fogsága idején.

A fiscalis eljárásokban résztvevő személyek és kormányhatóságok vizsgálatakor az elsődleges cél annak feltárása volt, hogy melyik személy, illetve szerv látott el törvényhozási (országgyűlés), végrehajtási (kancellária, fiscalis director, udvarbírók) és igazságszolgáltatási (országgyűlés, fejedelmi tanács, delegatio, fiscalis director, fejedelmi praefectus) feladatokat a birtokok konfiskálása során. Ezeken kívül a törvényhozás előkészítésében, az adományozások kezdeményezésében és jóváhagyásában és a végrehajtásra való közvetlen utasításban játszik szerepet maga a fejedelem, illetve a fejedelmi tanács.

A feltárt források nyomán egyelőre csupán általánosabb megfigyeléseket lehetett megfogalmazni Apafi Mihály fejedelmi fiscalis politikájáról, valamint a fejedelmi birtokpolitika problémáiról és jellegzetes tendenciáiról. A korábban elemzett példák alapján megállapítható, hogy bár Apafi családjának magánvagyonra bővült, és a konfiskálások (Zólyomi-, Bánffy-, Béldi-, Thököly-nota) is végig jelen voltak Apafi uralkodása alatt, ezek nem előre eltervezett, tudatos politikai program részei voltak, hanem a pillanatnyi politikai viszonyok optimális kihasználásából adódó nyereségek.

Az Apafi-kor fiscalis birtokpolitikájának, egyéb fontos kérdései: a birtokadományozások gyakorlata, a tisztek számadásai, a kincstári és fejedelmi magánbirtokok összefonódásai további kutatás tárgyát képezik, vizsgálatukra ezen dolgozat keretei között egyelőre nem vállalkozhattam.

Bibliográfia

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Magyar Kamara Archívuma

E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 123. – Huszt urbáriumai (1673, 1684, 1685)

E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 148. – Huszt urbárium (1671)

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Erdélyi kormányhatósági levéltárak

F 234 I./22. Fasc. – Alya-defectus

F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis

F 234 I./56. Fasc. – Páva-inscriptio

F 234 I./59. Fasc. – Bánffy Zsigmond levele Apafi Mihálynak, Apafi és Teleki jóváhagyása

F 234 I./60. Fasc. – Bánffy Pálnak ítélt inscribálási lehetőség, Monora zálogba adása

Bornemissza Annának

Forráskiadványok és szakirodalom:

Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története.
(Magyar Századok) Bp. 2000.

CC *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum.* 1669.

Bethlen 1993 *Bethlen János: Erdély története 1629-1673.* Bp. 1993.

Dósa I-III. *Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I-III.* Kolozsvár 1861.

Gálfi Emőke: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronika et alii. Kolozsvár 2014. 319–326.

Gyalu urbárium. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár
(http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8466.pdf – a letöltés ideje: 2016. december 30.)

EÖ VI. *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély.*
Szerk. Makkai László. Bp. 1994.

Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986.

EOE XI-XVIII. *Erdélyi országgyűlési emlékek. XI-XVIII.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1886-1895.

Jakab Elek: Az utolsó Apafi. Magyar Történelmi Társ. XXI. Bp. 1875.

- MJ Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2007.⁴
- Mezey Barna*: A hármaskönyv büntetőjoga. In: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 291–314.
- Nagy I-XIII. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XIII. Pest 1857-1868.
- Panyi 2013 *Panyi Adrienn*: Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól. In: Acta Academiae Agriensis. Eger 2013. 143–169.
- R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1711. Bp. 1984.
- Sunkó Attila*: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. Jogtörténeti Szemle. (2014-2015) 4-1. sz. 83–91.
- Szálkai Tamás*: Az albisi Zólyomi család története. (<http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em209.pdf> - a letöltés ideje: 2016. december 27.)
- TML II-V. Teleki Mihály levelezése. II-V. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1906-1910.
- Trócsányi 1980 *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540-1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp. 1980.
- Trócsányi 2005 *Trócsányi Zsolt*: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben. Bp. 2005.